

BİLİM TARİHİNDEN NOTLAR

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Topdemir

[Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi Anabilim Dalı

Fârâbî

İslâm Dünyasında Bilim

Dünyanın büyük kısmının karanlık bir döneme girdiği sıralarda, Doğu'da bilginin erdem olarak kabul edildiği ve peşine düşülmesi gereken önemli bir değer olduğunun savunulduğu yeni bir düşünce dünyası doğmaya başlamıştı. Antik Yunan'dan sonra insanlığın yeniden bilginin aydınlığında yaşamaya başlayacağı bu dünya, düşünce tarihinde klasik dönem İslâm dünyası olarak adlandırılan ve 8. ile 12. yüzyıllar arasında kapsayan bir aydınlanma

Bilgelik Evi

dönemidir. Yunan aydınlanmasının simge kişisi Aristo (MÖ 384-322), İslâm dünyasındaki aydınlanmanın simge kişisi ise Fârâbî'dir (MS 870-950). O yüzden düşünce tarihinde Aristo birinci, Fârâbî ise ikinci evrensel bilge olarak adlandırılır.

Bilginin erdem sayılması, aslında kadın erkek herkesin bilgiye sahip olmasının isteğe dayalı bir tercih değil, aksine bir zorunluluk olarak kabul edildiğini gösteriyordu. Dolayısıyla bu yeni düzende tek bir ölçü söz konusuydu: Bilgiyi kimin ortaya koyduğuna bakmadan bilgiyi edinmeye çalışmak esastır.

Bu ilkenin ışığında geçmişin bütün bilgi birikimine saygılı olmayı bilen ve bu bilgi birikimini sahip olunması gereken bir değer olarak görenler Doğu aydınlanmasının temellerinden birini oluşturan çeviri etkinliğine yöneldiler.

Çeviri süreci, Bağdat'ta kurulan ünlü "Beytülhikme" (Bilgelik Evi) ile birlikte kurumsal bir yapıya kavuşturuldu.

Bağdat'a taşınan geçmişin bilgi mirasına çeviriler yoluyla sahip olan Müslüman entelektüeller, kısa bir süre sonra bu mirası analitik bir biçimde irdelediler ve entelektüel kültürün bütün alanlarına önemli katkılarda bulundular.

Bilim tarihi araştırmaları, Mısır, Mezopotamya, Hint ve Çin uygarlıklarında ortaya çıkan bilimsel başarıların daha sonra Eski Yunan uygarlığına, oradan İslâm dünyasına, oradan da yeniden Batı'ya aktarıldığını ve sırasıyla bu topraklarda özümşenerek daha ileri düzeye taşındığını göstermiştir. Bilimin uygarlıklar arasında geçişli olarak izlediği bu ilerleme, İbn Sînâ'nın ifadesiyle açıkça şunu ortaya koymuştur: "Bilim takdir edildiği topraklarda yeşermekte, takdir edilmediğinde ise o toprakları terk etmektedir".

İslâm Dünyasında Bilimsel Çalışmaların Başlaması

Fârâbî'nin bilgiyi yücelten ve en yüksek erdem olarak gören düşüncesinin kabul gördüğü dönemde çok verimli çalışmalar yapıldı. Dolayısıyla, İbn Sînâ'nın da ifade ettiği ilke ile uyumlu bir biçimde, hem Eski Yunan hem de öncesindeki uygarlıkların başarılarıyla beslenmeyi amaç edinen bilim insanları Bağdat'a akın etmeye başladı. Bağdat kısa sürede bir bilim ve kültür merkezi hâline geldi.

Peki, bilgi neden bu denli öne çıkarıldı? Bu sorunun doğru bir biçimde cevaplanması için o dönemde Müslüman dünyanın geleceğini tasarlayan yöneticilerin akıl yürütmelerini dayandırdıkları düşünce örgüsünü bilmek gerekir.

Konuya ilişkin en sağlam ipuçları büyük Türk düşünürü Fârâbî'nin ünü kendisini aşmış olan *el-Medînetü'l-Fâzıla (Erdemli Kent)* başlıklı kitabında yer alır. Söz konusu kitabında Fârâbî, insana bahşedilmiş en büyük yetinin akıl olduğunu ve bu yetisine dayanarak toplumdaki her bireyin kendisini mümkün olan en yüksek düzeye çıkarmakla sorumlu ve yükümlü kıldığını belirtir.

Hakikate ulaşmak, adil olmak ve anlamlı bir hayat sürmek için bilgi edinmek gerekli ve zorunlu bir koşuldur. Dolayısıyla, başlatılan derleme ve çeviri faaliyetlerinin gerekçesi bilgi yoluyla erdeme ulaşmaktır. Peki, bir toplumda bu belirtilenler

gerçekleştirilemezse ne olur? Bu sorunun cevabı da yukarıda belirtildiği üzere, bilimin takdir görmediği yerlerden uzaklaşmasıdır. Bilim tarihi araştırmaları bunu açıkça doğrulamaktadır.

Söz konusu dönemde yapılmış önemli çalışmalardan bir başkası da Halife Memûn'un (786-833) bir diğer ünlü Türk bilgini olan Harezmi'den (780-850) bir matematik kitabı yazmasını istemesi idi. Harezmi, Memûn'un talebini kitabının girişinde özetle şu şekilde dile getirdi:

İbn Sînâ.

“Memûn benden bir cebir kitabı hazırlamamı ve kitabın içeriğini de insanların sürekli ihtiyaç duydukları veraset, paylaşım, tereke, hukuk davaları ve ticaret gibi konularla sınırlı tutmamı istedi”.

Harezmi'nin sözleri hem o dönemdeki İslâm toplumunun entelektüel düzeyini hem de Halife'nin talebinin temelini anlamak açısından faydalı bilgiler içeriyor. Öncelikle, Halife herhangi bir matematik kitabı değil, insanların gündelik hayatlarında karşılaştıkları idari konulardaki sorunları çözmek için onlara yardımcı olacak bir eser olmasını özellikle istemişti. Halifenin talebinin dikkat çeken bir başka yönü de o dönemde Bağdat'ta belirttiği konuları kaleme alacak düzeyde bir matematik bilgininin bulunmadığını göstermesidir. Nitekim Memûn'un saltanat dönemi boyunca (813-833) Arap coğrafyasında yetişmiş bir matematik bilgini olduğuna dair tarihsel bir kayıt yoktur. Bunun açık anlamı şudur: Matematik Bağdat'a Türk dünyasından gelmiştir. Ayrıca ünlü Yunan matematikçi Diophantus'un matematik kitabı çevrilmeden önce Abdülhamid İbn Türk'ün ve Harezmi'nin cebir üzerine eserler kaleme almaları, Yunan dünyasındaki matematik eserlerinin etkisi oluşmadan önce Türk dünyasında konu hakkında ileri düzeyde bilgi birikiminin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, matematiğe dayalı hesap yapmayı adlandırmak için kullanılan algoritma sözcüğünün de Harezmi'nin adından türetildiği göz önünde bulundurulduğunda İslâm dünyasında matematiğin temellerinin

Türk matematikçileri tarafından atıldığı anlaşılır.

Bilim insanlarının yüceltilmesi, bilimin öncelikle desteklenmesi gereken etkinlik olarak görüldüğü ve bilginin yüksek değer olarak kabul edildiği bu süreç sonucunda, yukarıda sözü edilen matematiğin dışında astronomi, fizik, optik, kimya, biyoloji, coğrafya ve tıp alanlarında çeviri ve telif eserlerin hazırlanması hızlandı ve İslâm dünyası medeniyetin bilim önderliğini yapar hâle geldi.

Gelecek sayıda İslâm dünyasında matematik ve astronomi bilimlerindeki başarıları ele alacağız. ■

Kaynaklar

Clot, Andre, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, Çeviren: Nedim Demirtaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Ebû Nasr el-Fârâbi, *Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mabâdi'ül-Mevcûdât*, Çevirenler: Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, M. Rami Ayas, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012.

Gutas, Dimitri, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür, Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumuna*, Çeviren: Lütfü Şimşek, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.

Sayılı, Aydın, *Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1997.

Sezgin, Fuat, İslâm'da *Bilim ve Teknik*, Cilt 1, *Arap-İslam Bilimleri Tarihine Giriş*, Çeviren: Abdurrahman Aliy, Ed.: Hayri Kaplan & Abdurrahman Aliy, (İkinci Baskı), İstanbul: Türkiye Bilimler Akademisi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008.